

TALABALARNING KOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLAR VA DIAGNOSTIKA

Kurbanova Gulnoz Negmatovna

Buxoro davlat tibbiyot instituti,

O'zbek tili va adabiyoti, pedagogika, psixologiya kafedrası mudiri,

pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Himatova Mehruniso Bahodir qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti Tayanch doktoratnti

Annotatsiya. Mazkur tezisda oliy ta'lim jarayonida talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari hamda ushbu jarayon samaradorligini aniqlashga xizmat qiluvchi diagnostik mezon va vositalar yoritilgan. Kognitiv rivojlanishning tizimli xususiyati asosida talabaning faol subyektlik pozitsiyasini shakllantirish, muammoli va kreativ topshiriqlardan foydalanish, reflektiv faoliyatni tashkil etish, mustaqil va hamkorlikdagi ta'limni uyg'unlashtirish hamda individual imkoniyatlarni hisobga olish muhim pedagogik shart-sharoitlar sifatida asoslangan. Shuningdek, kognitiv qobiliyatlarni kognitiv-faoliyatli, refleksiv-metakognitiv va kreativ-ijodiy mezonlar asosida baholash hamda diagnostika natijalaridan pedagogik korreksiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv qobiliyat, pedagogik shart-sharoit, diagnostika, mezon, ko'rsatkich, refleksiya, metakognitsiya, kreativlik, kognitiv faoliyat, pedagogik korreksiya.

Kirish

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabaning bilimlarni tayyor shaklda o'zlashtirishi bilan bir qatorda ularni mustaqil izlash, tahlil qilish, yangi vaziyatlarda qo'llash, muammoli vaziyatlarga yechim topish va o'z faoliyatini baholash qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki zamonaviy mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi nafaqat bilim hajmi, balki o'zgaruvchan sharoitlarda mustaqil fikrlash va kognitiv strategiyalarni moslashtirish qobiliyati bilan ham belgilanadi.

Shu sababli talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini tasodifiy yoki faqat alohida metodlar asosida tashkil etish yetarli emas. Mazkur jarayon uchun muayyan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, rivojlanish natijalarini muntazam aniqlash va diagnostika ma'lumotlari asosida pedagogik ta'sirni korreksiya qilish zarur. Bunda diagnostika faqat nazorat vositasi emas, balki talabaning individual rivojlanish yo'nalishini belgilashga xizmat qiluvchi pedagogik boshqaruv vositasi sifatida qaraladi.

Talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

Talabalarning kognitiv qobiliyatlarini samarali rivojlantirish uchun, avvalo, ularni ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida shakllantirish zarur. Bunda talaba tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki muammoni aniqlovchi, axborotni tahlil qiluvchi, savol qo'yuvchi, yechim ishlab chiquvchi va o'z qarorini asoslovchi faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'ladi.

Ikkinchi muhim shart — muammoli va kreativ ta'lim muhitini yaratish. Muammoli vaziyatlar talabani mavjud bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, yangi axborotni izlash va muammoni turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqishga undaydi.

Ochiq va kreativ topshiriqlar esa bir nechta yechimlarni ishlab chiqish, ularni taqqoslash va eng maqbul variantni tanlash imkonini beradi.

Uchinchi shart — reflektiv faoliyatni tizimli tashkil etish. Talabaning “Men nimani bildim?”, “Muammoni hal qilishda qanday usuldan foydalandim?”, “Qaysi bosqichda qiyinchilikka duch keldim?”, “Natijani qanday yaxshilashim mumkin?” kabi savollar asosida o‘z faoliyatini tahlil qilishi metakognitiv nazoratning rivojlanishiga xizmat qiladi.

To‘rtinchi shart — mustaqil, individual va hamkorlikdagi faoliyat shakllarini uyg‘unlashtirish. Mustaqil ta’lim individual kognitiv strategiyalarni rivojlantirsa, hamkorlikdagi faoliyat turli fikrlarni taqqoslash, dalillarni muhokama qilish va o‘z qarashlarini asoslash imkonini beradi.

Beshinchi shart — differensial yondashuvni qo‘llash. Talabalarning kognitiv imkoniyatlari, tayyorgarlik darajasi va fikrlash strategiyalari turlicha bo‘lganligi sababli topshiriqlarni murakkablik darajasi va mustaqillik ko‘lamiga ko‘ra farqlash individual rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Oltinchi shart — diagnostik-korreksion pedagogik boshqaruv. Ta’lim jarayonining turli bosqichlarida diagnostika o‘tkazish orqali talabaning mavjud rivojlanish darajasi aniqlanadi va olingan natijalarga muvofiq pedagogik metod, topshiriq va ta’lim strategiyalariga tegishli o‘zgartirishlar kiritiladi.

Kognitiv qobiliyatlarni baholashning mezonlari

Talabalarning kognitiv rivojlanishini obyektiv baholash uchun uning turli jihatlarini qamrab oluvchi kompleks mezonlar tizimi zarur. Shu nuqtayi nazardan, kognitiv qobiliyatlarni uchta o‘zaro bog‘liq mezon asosida baholash maqsadga muvofiq:

1. Kognitiv-faoliyatli mezon. Mazkur mezon talabaning axborotni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va muammoli vaziyatni hal qilish qobiliyatini tavsiflaydi. Uning asosiy ko'rsatkichlari sifatida muammoni anglash, axborotni qayta ishlash, mantiqiy xulosa chiqarish va bilimlarni yangi vaziyatda qo'llash qobiliyatlarini ajratish mumkin.

2. Refleksiv-metakognitiv mezon. U talabaning o'z bilish jarayonlarini anglash, monitoring qilish, baholash va boshqarish imkoniyatlarini ifodalaydi. Ushbu mezon doirasida o'z bilimni baholash, qiyinchiliklarni aniqlash, kognitiv strategiyani tanlash, xatolarni tahlil qilish va keyingi faoliyatni rejalashtirish kabi ko'rsatkichlar muhim ahamiyatga ega.

3. Kreativ-ijodiy mezon. Mazkur mezon yangi g'oyalarni ishlab chiqish, muammoga muqobil yondashish, bir nechta yechimlarni taklif qilish, mavjud bilimlarni yangi sharoitda qayta tashkil etish va original yechim yaratish imkoniyatlarini tavsiflaydi.

Ushbu mezonlarning integratsiyasi kognitiv rivojlanishning kompleks diagnostikasini ta'minlaydi. Chunki kognitiv qobiliyat faqat bilimni tahlil qilish bilan chegaralanmaydi; u o'z faoliyatini boshqarish va yangi yechimlarni yaratish qobiliyatlarini ham qamrab oladi.

Diagnostic vositalar va ularning pedagogik imkoniyatlari

Kognitiv qobiliyatlarni diagnostika qilishda turli metod va vositalarning kompleks qo'llanilishi obyektiv natijalarni olish imkonini beradi. Jumladan, diagnostik testlar va topshiriqlar talabaning mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, umumlashtirish va muammoni hal qilish darajasini aniqlashga xizmat qiladi.

Muammoli topshiriqlar talabaning nostandart vaziyatlarda bilimlardan foydalanish va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini aniqlashga yordam

beradi. Kreativ topshiriqlar esa g'oyalar ravonligi, moslashuvchanligi, xilma-xilligi va originalligini baholash imkonini beradi.

Reflektiv savollar va o'z-o'zini baholash varaqalari orqali talabaning o'z bilish faoliyatini anglash va baholash darajasi aniqlanadi. Portfolio talabaning ma'lum vaqt davomida bajargan faoliyat mahsulotlarini tizimli tahlil qilish imkonini beradi. Ekspert baholash va pedagogik kuzatuv esa talabaning real ta'lim faoliyatidagi kognitiv va refleksiv xususiyatlarini aniqlashda qo'shimcha manba bo'lib xizmat qiladi.

Shu sababli bitta diagnostik vositaga tayanish o'rniga turli metodlarning o'zaro to'ldiruvchi tizimidan foydalanish kognitiv qobiliyatlarning mazmuniy va funksional xususiyatlarini to'liqroq aniqlash imkonini beradi.

Kognitiv qobiliyatlarning rivojlanish darajalari

Diagnostik mezonlar asosida talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlanganlik darajasini yuqori, o'rta va quyi darajalarga ajratish mumkin.

Yuqori daraja — talabaning murakkab muammolarni mustaqil tahlil qilishi, axborotlarni umumlashtirishi, bir nechta muqobil yechimlarni ishlab chiqishi, o'z qarorini dalillar asosida himoya qilishi va faoliyat natijasini refleksiv baholashi bilan tavsiflanadi. Bunday talaba o'z faoliyat strategiyasini mustaqil tanlaydi va zarur hollarda uni qayta tashkil eta oladi.

O'rta daraja — asosiy kognitiv, refleksiv va kreativ amallar shakllangan, biroq murakkab yoki nostandart vaziyatlarda qo'shimcha pedagogik yo'naltirishga ehtiyoj mavjud bo'lgan holatni ifodalaydi. Talaba muammoni tahlil qila oladi, biroq muqobil yechimlarni ishlab chiqish yoki o'z faoliyatini chuqur tahlil qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Quyi daraja — tayyor bilim va algoritmlarga yuqori darajada tayanish, muammoli vaziyatlarni mustaqil tahlil qilishda qiyinchilik, refleksiv baholashning sustligi va nostandart vaziyatlarda bilimlarni qo'llash imkoniyatining cheklanganligi bilan tavsiflanadi.

Mazkur darajalar talabaning o'zgaras xususiyatlari emas, balki ma'lum pedagogik sharoitlarda aniqlanadigan rivojlanish holatini ifodalaydi. Shu bois diagnostika natijalari keyingi pedagogik ta'sirni belgilash uchun foydalanilishi lozim.

Diagnostika va pedagogik korreksiyaning o'zaro bog'liqligi

Talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda diagnostika va pedagogik korreksiya o'zaro uzviy bog'liq jarayonlardir. Diagnostika orqali mavjud holat aniqlanadi, korreksiya orqali esa aniqlangan ehtiyojlarga mos pedagogik ta'sir tashkil etiladi.

Masalan, talabaning kognitiv-faoliyatli ko'rsatkichlari past bo'lgan holatda tahliliy va muammoli topshiriqlar sonini oshirish, refleksiv-metakognitiv ko'rsatkichlar yetarli bo'lmaganda o'z-o'zini baholash va reflektiv savollardan foydalanish, kreativ-ijodiy ko'rsatkichlar sust bo'lganda esa ochiq va ko'p variantli kreativ topshiriqlarni ko'paytirish mumkin.

Shunday qilib, diagnostika natijalari ta'lim jarayonining keyingi bosqichini loyihalashtirish uchun qayta aloqa mexanizmi vazifasini bajaradi. Bu esa "diagnostika → tahlil → pedagogik korreksiya → qayta diagnostika" siklining shakllanishiga olib keladi.

Xulosa

Talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish samaradorligi faqat ta'lim mazmunining yangilanishiga emas, balki rivojlantiruvchi pedagogik muhitning

maqsadli tashkil etilishi va kognitiv rivojlanishning muntazam diagnostik monitoringiga ham bog‘liq. Talabani faol ta’lim subyekti sifatida shakllantirish, muammoli va kreativ topshiriqlardan foydalanish, reflektiv faoliyatni tizimli tashkil etish, mustaqil va hamkorlikdagi ta’limni uyg‘unlashtirish, differensial yondashuvni qo‘llash hamda diagnostik-korreksion boshqaruvni yo‘lga qo‘yish kognitiv rivojlanish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni shakllantiradi.

Kognitiv qobiliyatlarni kognitiv-faoliyatli, reflektiv-metakognitiv va kreativ-ijodiy mezonlar asosida baholash esa talabaning rivojlanish holatini kompleks aniqlash imkonini beradi. Diagnostik topshiriqlar, muammoli vazifalar, kreativ topshiriqlar, reflektiv savollar, o‘z-o‘zini baholash, portfolio, pedagogik kuzatuv va ekspert baholashning o‘zaro uyg‘unligi diagnostikaning obyektivligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlar — rivojlantiruvchi muhitni, diagnostika — mavjud rivojlanish holatini, mezon va ko‘rsatkichlar — rivojlanish sifatini, pedagogik korreksiya esa keyingi rivojlanish yo‘nalishini belgilovchi o‘zaro bog‘liq komponentlar sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur tizimning izchil tashkil etilishi talabalarda mustaqil, analitik, reflektiv va kreativ fikrlashni rivojlantirish hamda ta’lim jarayonining individual rivojlanishga yo‘naltirilganligini kuchaytirish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilad